

Віктор КАРПОВ

ОДНОСТРОЇ УКРАЇНСЬКОЇ АРМІЇ (1917–1920)

З проголошенням 20 листопада 1917 р. Центральною Радою Третього універсалу і створенням Української Народної Республіки військовий міністр УНР М. Порш ввів у нечисленних тоді військах Центральної Ради тимчасові однострої. Згідно з його наказом № 105 від 28 грудня того ж року, одяг військовиків залишався російського зразка, впроваджено лише знаки розрізнення в рійках коміра, погони – блакитні з жовтим кантом і знак на шапку¹. Військові ранги під впливом тогочасних революційних настроїв було скасовано. Для розпізнавання українських частин, що дислокувалися в Київському гарнізоні, усіх військовиків зобов'язували мати жовто-блакитну пов'язку на рукаві або жовто-блакитну розетку².

Згодом планувалося ухвалити закон про запровадження постійних одностроїв.

Наприкінці квітня 1918 р. політична ситуація докорінно змінилася – було встановлено гетьманське правління Павла Скоропадського. Гетьманський уряд розпочав формувати нову Українську армію. Відповідно для неї розроблялася й форма одягу. 5 червня 1918 р. уряд видав указ №205, у якому зазначалося: „Згідно з наказом Ясновельможного пана Гетьмана, форма військових Української армії повинна бути замінена, і зараз створена комісія для розробки проекту фор-

ми. Тому до остаточного створення і затвердження форми військових Української армії всю видачу одягу старшинам і козакам зупинити”³.

Створена гетьманом П.Скоропадським комісія з проектування й вироблення зразків нових одностроїв для Української армії і флоти як одне з найперших своїх завдань визначила розроблення знаків розрізнення. 16 червня 1918 р. військове відомство видало наказ № 221, яким встановлювалися погони для старшин Української армії⁴.

Погони виготовляли із золотого або срібного брузументового шнура, плетеного „ялинкою”, що сходила посередині грані. В „ялинку” вплітали сині шовкові нитки й пришивали на погон із сукна, прикріплюючи у верхньому кінці металевим гудзиком. На погонах ранги визначалися ромбоподібними зірочками або булавами в одну лінію. Призначалися погони для генеральної старшини, штаб-старшин, оберстаршин і старшин.

Похідний (польовий) погон був із сукна захисного кольору із заокругленим верхнім кінцем, колір бічного канта відповідав роду військ. Посередині вздовж погона нашивали відповідно до звання одну або дві стрічки, так само захисного кольору.

Особливий конвой, а також старшини штабу Ясновельможного пана Гетьмана отримали знак розрізнення на форму – дві перехрещені булави.

*Однострій штабу і конвою
Ясновельможного пана Гетьмана.
Центральний музей Збройних Сил
України*

Його носили на кашкеті зверху над кокардою.

Військові лікарі й фармацевти теж дістали свої емблеми: лікарі на погонах – золотий або срібний ескулапів жезл, ветеринарні лікарі – золотого або срібного змія, фармацевти – золоту чашу з двома зміями⁵.

Ще раніше, 28 червня 1918 р. для молодшої старшини встановлено нову систему нумерації на погонах: командири інженерних полків і

артилерії мали на погонах номери римськими цифрами, а командири піхотних дивізій, легких артилерійських бригад і полків – номери арабськими цифрами⁶.

Згодом у липні встановлено колір погонів для кінної артилерії (гармати) і панцерних дивізіонів: у кінній артилерії погон нашивали на червону тканину з жовтим кантом, у панцерних дивізіонах – на таку саму тканину без канта. Наряддя погона встановлювалося золоте⁷. У серпні 1918 р. введено погони для генеральної старшини Української армії. На них були дві зигзагуваті смужки, вишиті гладдю з розміщенням ниток „у ялинку”. Одночасно старшині дозволялося носити портупей.

У той же час для всіх військ Української армії вперше встановлено кокарду. Вона мала вигляд золотої опуклої ребристої зірки круглої форми, у центрі якої був круг блакитної емалі з вузькою золотою смужкою й накладеним золотим гербом Української держави. Кокарду виготовляли двох видів – металеву і штамповану. Для козаків Української армії встановлено таку саму кокарду, але замість емалі на ній використовувано фарбу⁸.

Для штабу і конвою Ясновельможного пана Гетьмана 3 липня 1918 р. затверджено таку похідну форму: мундир-жупан із сукна захисного кольору зі сторчковим коміром; комір з малиновим кантом – для старшин, із шовковим шнуром захисного кольору – для штабістів і особистого конвою; для осавулів на жупан нашивали розетку з трьох петельок захисного шовкового шнура на спині й посередині на полах⁹.

Крім того, на погони пришивали золоті літерні позначки „Ш. Г. В. У.” (Штаб Гетьмана Всієї України), „О.Г.К.” (Особистий Гетьмана Кон-

вой). Для козаків довжина жупана була коротша, ніж для старшини. Штани (шаровари) для старшини виготовляли сіро-синього кольору з малиновим кантом, фасон – подовжені бриджі. Для козаків – такі самі штани, але без канта¹⁰.

Для генералів Української армії було запропоновано похідну форму на зразок одностроїв, розроблених для офіцерів штабу і конвою гетьмана. Це були сіро-сині штани з генеральськими дворянними лампасами, колір яких відповідав певному роду військ¹¹.

21 серпня 1918 р. гетьман України затвердив похідну форму для старшин і козаків Української армії. Вона складалася із сорочки-френча захисного кольору, комір сторчовий, погони пришивали на плечах. Для козаків і старшин штани виготовляли із сукна крою напівгаліфе з легким бриджем. Кашкет захисного кольору – за англійським фасоном із шкіряним ремінцем і дашком. Шинелі для козаків шили з селянського сукна сіро-брунатного кольору, погони з такого ж сукна пришивали на плечі. У старшини й генералів була така сама шинеля, але в старшини комір, а в генералів хлястик та обшлагги обшивали кантом¹².

Окремо для Сердюцької дивізії запроваджено похідну форму – для піхоти, артилерії та інженерної сотні. Ця форма відрізнялася від загальної форми Української армії тим, що по верхньому краю коміра вшивали синій кант, по нижньому краю – кант з приладного сукна кольору відповідного роду зброї. Штани зразка „бридж” і кашкет виготовляли із сукна сіро-синього кольору. На кашкеті замість кокарди носили зорю. Для полків було визначено пампасне сукно певного кольору: 1-й і 2-й полки мали кра-

повий, 3-й і 4-й – жовтогарячий, артилерія й інженерні сотні – яскраво-червоний¹³. Крім того, Сердюцький Лубенський кінно-козацький полк цієї ж дивізії мав свою форму. Парадний одnobортний мундир для козаків полку виготовляли із синьої тканини з погонями з білого вовняного джгута, який нашивали по всьому мундиру. Для мундира старшини джгути робили срібні, з жовтими і голубими шитками. Мундир штаб-старшини і обер-старшини був такий самий, як у старшин, тільки на комірі й рукавах нашивали сердюцький срібний брузумент із зигзагом¹⁴.

Кашкет до форми Сердюцького полку мав синій верх з трьома білими облямітками і з жовтою околицею. Для козаків його виготовляли без дашка, для старшини – з дашком. До парадної форми, крім кашкета, додавалася ще й біла смушкова шапка, на якій разом із зорею кріпився білий волосяний султан завдовжки 20 см. Для старшини по швах зверху шапки нашивали вузький срібний галун. У командира полку замість султана на шапці кріпилися два струсячих пера. Штани шили з крапового сукна. Щоденна форма своїм кроєм нічим не відрізнялася од парадної¹⁵.

Перша українська кінно-козацька дивізія – дивізія сірожупанників дістала свою назву від сірого кольору форми (жупан і сірі штани). Її вироблено під час формування дивізії в місті Володимирі-Волинському. Знаки розрізнення сірожупанники носили на комірі. У козаків це були срібні колоски, у старшини – золоті колоски на комірі, а за ними вузька жовто-блакитна стрічка. Курінний (підполковник) мав на срібному галуні два золоті колоски, полковник – три. У генерала на золотому галуні були схрещені бунчук і булава.

На кашкеті носили овальну кокарду. Вона мала темно-синє коло з темно-бордовою серединою, на якій містилося зображення золотого тризуба. Сам кашкет був сірого кольору, верх мав згладжену чотирикутну форму. Крім того, були ще шапки з темно-зеленим шликом.

За родом військ знаки розрізнення нашивали на рукаві, вище ліктя: кулеметники – два схрещені кулемети на темно-зеленій тканині; артилеристи – дві схрещені гармати, а під ними бомба; вояки технічного куреня – молот і обценьки.

На початку березня 1918 р. на Волині з полонених сформовано 1-у українську стрілецьку козацьку дивізію, яку за кольором її форми називали ще дивізією синьожупанників. Форма мала суто національно-історичний характер (сині козацькі жупани й широкі штани, шлик на шапці містився спереду, а не позаду) і була непридатною для польових умов.

У вересні 1918 р. комісія з проектування нових зразків форми видала накази, які доповнювали раніше розроблені зразки одягу для військовиків Української армії. Так, 3 вересня 1918 р. наказ № 554 уточнював погони для старшини піхоти Чорноморського окремого козацького коша. Погон пришивали на основу малинового кольору, наряддя було золоте. Похідний погон для коша виготовляли захисного кольору з малиновим кантом¹⁶.

У листопаді 1918 р. для старшин Генерального штабу введено білий кант на комірці польової шинелі, а в генеральної старшини Генерального штабу такий кант мав бути ще й на хлястику і по верхньому краю обшлагів на рукавах¹⁷.

Скрутне економічне становище в країні внесло свої корективи в справу розроблення нової військової форми.

*Однострій хорунжого 1-ї кіннокозацької дивізії (Сірої).
Центральний музей Збройних Сил
України*

Через брак потрібної тканини й неможливість пошиття старшинам шинелі встановленого зразка їм дозволялося носити українську чумарку нарівні з шинелею як одяг, що відповідав давнім козацьким традиціям¹⁸.

Єдиний однострій було запроваджено для всіх курсантів спільних юнацьких (офіцерських) шкіл. Похідний мундир складався з френча, пошитого із захисного сукна старшинського зразка з малиновим кантом, сіро-синіх з малиновим кантом

крою напівгаліфе штанив, кашкета з малиновим кантом на наголовку й малинкової околиці. Кокарда була загального козацького зразка. Погон виготовляли з малинового сукна, навколо всього погона нашивали золотий брузумент завширшки 15 мм, між кантом з чорного сукна і галуном залишали смужку завширшки 2 мм. В артилерійських та інженерних школах для погонів використовували не малинове, а червоне сукно. Шинелю ввели сердюцького піхотного зразка.

Однострій Українських січових стрільців – військової формації, що постала в складі австро-угорської армії з вибухом Першої світової війни, – спочатку, у 1915–1917 рр., не дуже відрізнявся від однострою звичайного австрійського вояка. Потім стрільці почали носити шапки-мазепинки й зірки в один ряд на комірі (австрійці носили зірки поперек коміра). У 1917 р. до форми УСС внесено зміни: з'явилися шапки з левиком, синьо-жовті підвіски на багнеті й синьо-жовті стрічки на комірах. І тільки в 1919 р. УСС отримали свою постійну форму. Відмітною особливістю її був стрілецький крій приталеної сорочки (френча) з накладними кишенями. Штани заправляли в чоботи або обмотували обмотками. На комірі нашивали сукняну зубчатку, колір якої відповідав родові військ. У старшин вона мала тоненький золотий кант, у булавних старшин розміщувалася на золотому підкладі. Генеральська зубчатка була мережана сріблом на золотому полі. Відзнаки старшинських і підстаршинських ступенів кріпилися на рукавах. Рід військ визначався кольором зубчатки (піхота – синя, артилерія – цегляста, кіннота – жовта, сапери – попельяста, летунство – біла і т. д.).

Вояк УСС. 1916 р.

Піхота носила в бойових умовах і на параді сталеві шоломи з тризубом (німецькі або французькі). Кіннота мала кавалерійські кожушки, шапки з барана із сукняним верхом (дном) малинового кольору.

Однострій Української Галицької армії був подібний кроєм до австрійського. Сорочка (френч) коротка із сторчово-виложистим коміром, на ньому сукняна зубчатка, колір якої відповідав роду зброї (синій, червоний, малиновий або сірий). У старшин зубчатка була обведена золотим широким шнурком, у булавних старшин вона розміщувалася на золотому підкладі, у генералів – на золотому прямокутному підкладі. Відзнаки ступенів нашивали внизу рукава, а на сукняному підкладі, від-

повідно до роду в'їськ, – срібну стрічку. Звання розрізняли за кількістю й розмірами стрічок.

Піхотинці носили штани в обмотках і черевики, вершники й артилеристи ходили в чоботях. Плащ був короткий, австрійського крою, із зубчаткою на комірі й відзнаками старшинства на рукаві. Шапку носили округлу, з м'яким верхом і твердою околицею, що кольором відповідала роду в'їськ; над дашком поясок: у стрільців і підстаршин – зелений, у старшин – золотий¹⁹. Через брак сукна й відповідних майстерень форма УГА ніколи не була одного кольору й крою.

Після повалення гетьмана П.Скоропадського робота щодо створення форми, цього разу для армії Української Народної Республіки, тривала. Уже 8 січня 1919 р. Головний отаман С. Петлюра скасував погони й чини в Українській армії і встановив командирські посади. 14 лютого 1919 р. він видав наказ, яким установив звичайний похідний однострій²⁰. Згідно з цим наказом, похідна форма була з сірого сукна (зразок Сірої дивізії), на сторчовому комірі – відзнаки рангів за посадами, кольорові петлиці – за родом зброї, шапка – із сірого барана з шликом, обшитим брузументом, і з кокардою. Шаровари, крою бридж, були такого ж самого сукна, що й жупан. По боках шароварів ушивали кант відповідно до роду зброї. Чоботи – чорного кольору з довгими халявами. Парадна форма – з синьої тканини („жупан історичний”), обшитої срібним брузументом, на комірі, полах, знизу й на рукавах – вуглуваті клапани, що, як і пояс, відповідали кольору роду зброї. Шаровари, козацькі широкі, були червоні, а чоботи – чорні з халявами до колін.

Кокарду для всіх в'їськ УНР встановлено однакову: штамповану з жовтого металу з блакитним полем. Посередині блакитного поля містився герб України з хрестом. На всіх чотирьох боках навхрест по блакитній крапці. Внизу – дві трійчасті крапки, а вгорі – два блакитні завитки.

Наказ про запровадження похідної форми для всіх в'їськ Директорії був доповнений наказом, у якому описувалася похідна форма для старшин, козаків і урядовців. Відповідно до цього наказу чумарку заміняла шинеля сірого кольору, кашкет був з околицею приладного сукна за родом зброї і кантами по її краях. На кашкет надівали покривець із захисної тканини на випадок бойових дій. Відзнаки рангів для муштрових старшин були із золотого брузументу, для немустрових – із срібного. Похідна форма для урядовців мала чорний колір, включаючи й шинелю. Знаки розрізнення за класами нашивали на обшлага рукавів. Кокарду встановлено для всіх одного зразка²¹.

Свою польову форму отримали й військовики Житомирської піхотної юнацької школи. Старшина й слухачі школи носили кашкети із синьою околицею й білим кантом по краях, на шинелях були обшлага синього кольору з білим кантом, петлиці – також синього кольору з білим кантом, штани – сині з білими лампасами, кокарда – загального зразка²².

Окремо вирізнено частини Запорізької групи в'їськ. Згідно з наказом Головного отамана С.Петлюри, у них „за традиціями гайдамаків і в пам'ять дідів наших, які своєю кров'ю відзначили і показали нам свою щирую любов до неньки України”, запроваджено особливий головний убір –

Знаки розрізнення за родом зброї армії УНР. 1920 р.

Піший полк

Кінний полк

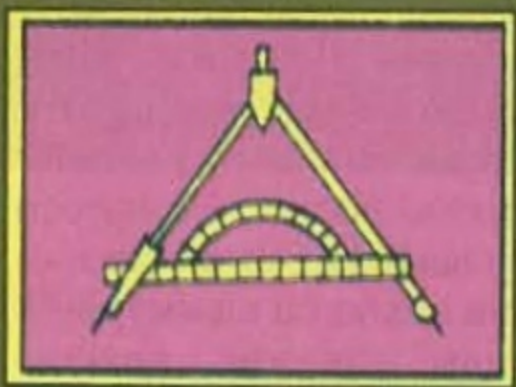
Авіаційний загін

Повітряний стріт

Самохідна дивізія

Корпус топографів

Медікар та фельдшер

Ветлікар та фельдшер

Кулеметна команда

Фармацевт

Гарматний полк

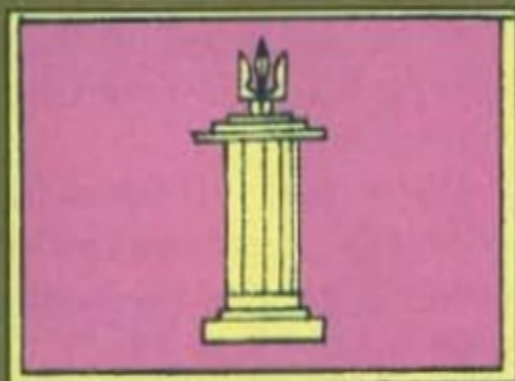
Тяжкий гарматний полк

Саперний курінь

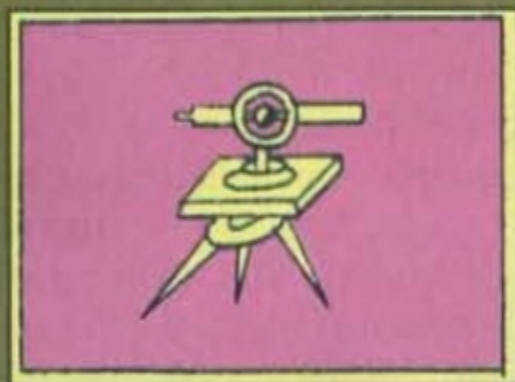
Радіотелеграф

Юридична управа

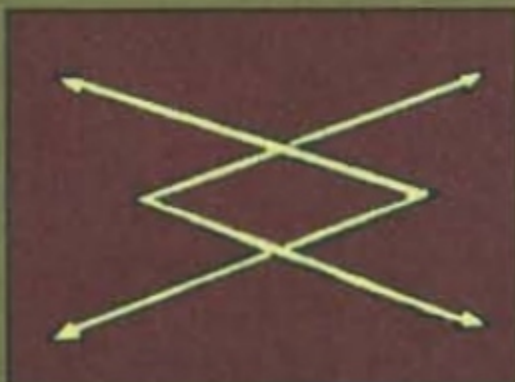
Старшина Генерального штабу

Геодезист

Військові інженери

Телеграфний курінь

Інтендантський корпус

шапку-мазепинку. У кожному полку вона мала відмінний колір.

З огляду на об'єктивні труднощі уряд УНР вводив розроблену й затверджену форму для армії поступово. А тим часом існувала гостра потреба відрізняти свої частини від чужих військ, що діяли на українській території. Тому всі військовики повинні були мати на формі знаки розрізнення. У стройових військах це була прикріплена на кашкеті кокарда жовтого кольору з блакитним внутрішнім полем, посередині якого був жовтий тризуб. На лівому рукаві нашивали тризуб із тканини, колір якої відповідав роду зброї. На комірі кріпили знаки розрізнення за рангами – жовті, металеві або сукняні. Військовики, що закінчили військові академії, додатково до польової форми повинні були мати кашкети з чорною оксамитовою околицею і чорні оксамитові знаки на рукаві.

Наказом Головної управи військ УНР № 230 від 12.08.1919 р. затверджено однострій для частин Окремого кордонного корпусу. Форма відповідала зразку польової форми військ УНР з такими змінами: штани – сіро-синього кольору з жовтими кантами; приладне сукно – жовте з блакитною стьождкою навколо петлиць і кутка. На кашкетах старшин околиця була жовтого кольору з блакитним кантом. За знак розрізнення в кордонних корпусах правилами емблема на петлицях: перехрещені кріс і шабля і між ними жезло Меркурія. Знак міг бути виготовлений з білого металу, зроблений трафаретом білого кольору або вишитий на сукні²³.

Особливу форму визначено для жандармерії УНР: петлиці – білого кольору, на погонах – номер частини й літери „БЖ”, аксельбанти

ясно-блакитного кольору, кашкети – білі з синьою околицею, на дашку – білий джгут, кокарда – загальновійськова. Всю форму – френч і шаровари – шили з синьої тканини²⁴.

На початок 1920 р. похідна форма армії УНР дістала найзавершеніший вигляд. Уся форма полків, частин, шкіль набувала єдиного захисного кольору, але шинелі лишилися сірого кольору. Кашкет з дашком англійського зразка – по змозі захисного кольору. Френч – захисного кольору зі сторчово-виложистим коміром. Штани такого ж самого сукна, як і френч, крою „бридж”. Відзнаки за рангами розміщувалися на петлицях френча й шинелі. На лівому рукаві нашивали герб кольору приладного сукна. Смужки дозволялося носити вишиті із золотої чи срібної тасьми. Зірочки й герби на петлицях могли бути металеві²⁵.

На основі вивчення історії розроблення і впровадження одностроїв Української армії за доби Визвольних змагань у цій роботі можна виділити три етапи. Перший – період Центральної Ради з 20 листопада 1917 р. до 29 квітня 1918 р. У цей час зміни у військовій формі були незначні. Проте заслуга першої української влади полягала в тому, що вона зробила дуже важливий і відповідальний крок до створення однострою для власної армії. Оцінюючи зроблене на цьому етапі, треба не випускати з уваги тогочасну військово-політичну й економічну ситуацію, стан країни, а також те, що армія створювалась на міліційній основі.

На другому етапі – в період Гетьманату П.Скоропадського з 29 квітня до 14 грудня 1918 р. було виконано основну роботу щодо створення однострою для Української армії,

Знаки розрізнення армії СНР, 1920 р.

Козак (кавалерія)

Гуртонци (піхотинці)

Полковник (артилерія)

Чотовці (технічні війська)

Бурму́жний (залізнично-технічні війська)

Підхорунжий

Хорунжий

Поручник

Сотник

Підполковник
(авіаційно-повітряні війська)

Полковник

Генерал-хорунжий

Генерал-поручник

Генерал-полковник

Нарукавні відзнаки за рангами армії УНР. 1920 р

Козак

Гуртовий

Ройовий

*Чотовий
(кіннота)*

Бунчужний

*Підхорунжий
(артилерія)*

*Хорунжий
(залізнично-
технічні війська)*

*Чотар
(авіаційно-повіт-
рянні війська)*

*Сотник
(ветеринарна
частина)*

*Осавул (сані-
тарні частини)*

*Полковник
(старшина Генера-
льного штабу)*

*Отаман
(інтендантсь-
кий корпус)*

*Кошовий отаман
(штаби та управління)*

*Військовий
міністр*

*Наказний
отаман*

*Головний
отаман*

зокрема встановлено українську кокарду, погони, почалося розроблення польової форми, запроваджено спеціальну форму для корпусів, дивізій Української армії, а також штабу і конвою гетьмана.

Період Директорії (кінець 1918 – 1920 рр.) – це третій, останній етап. Тоді форма Української армії зазнала значних змін: на нові замінено знаки розрізнення, встановлені за Гетьманату, закінчено розроблення похідної форми і уодноманітнення її до загального військового зразка тощо. Водночас систематизовано ранги Української армії, знайдено українські відповідники до військових звань.

Загалом у період боротьби за державність України протягом трьох недовгих, але насичених подіями років, однострій Української армії розвинувся від жовто-блакитних пов'язок на рукаві до цілком завершеної і перевіреної під час бойових дій форми. При розробленні її враховано давні традиції українського військового костюма, зокрема козацького, використано також зразки російської, австрійської, німецької, польської та інших армій.

Розробники форми одягу для військовослужбовців Збройних Сил України не оминули у своїй роботі

досвіду попередників. До сучасної військової форми ввійшли елементи з однострою армії УНР, деякі з них творчо розвинено й доповнено.

ПРИМІТКИ

- ¹ Центральный державный архив вищих органів влади та управління України. – Ф. 1076. – Оп.1. – Спр. 1 а. – Арк. 30.
- ² Там само. – Спр. 9. – Арк. 27.
- ³ Там. само. – Ф.1077. – Оп.5. – Спр.10. – Арк.133.
- ⁴ Там само. – Арк. 147 – 147 зв.
- ⁵ Там само. – Арк. 204 – 205.
- ⁶ Там само. – Арк. 194.
- ⁷ Там само. – Арк. 258.
- ⁸ Там само. – Арк. 134.
- ⁹ Там само. – Арк. 204 – 205.
- ¹⁰ Там само. – Арк. 205.
- ¹¹ Там само. – Арк. 375.
- ¹² Там само. – Арк. 450 – 453.
- ¹³ Там само. – Арк. 376 – 377.
- ¹⁴ Там само. – Арк. 376 зв.
- ¹⁵ Там само. – Арк. 433 – 437 зв.
- ¹⁶ Там само. – Арк. 473.
- ¹⁷ Там само. – Арк. 550.
- ¹⁸ Там само. – Арк. 542.
- ¹⁹ Там само. – Арк. 553.
- ²⁰ Там само. – Ф. 1075. – Оп. 1. – Спр. 15. – Арк. 14.
- ²¹ Там само. – Ф. 1078. – Оп. 2. – Спр. 4. – Арк. 1 – 10.
- ²² Там само. – Арк. 73 – 74.
- ²³ Там само. – Арк. 72.
- ²⁴ Там само. – Арк. 79.
- ²⁵ Там само. – Ф. 1075. – Оп. 2. – Спр. 6. – Арк. 20.